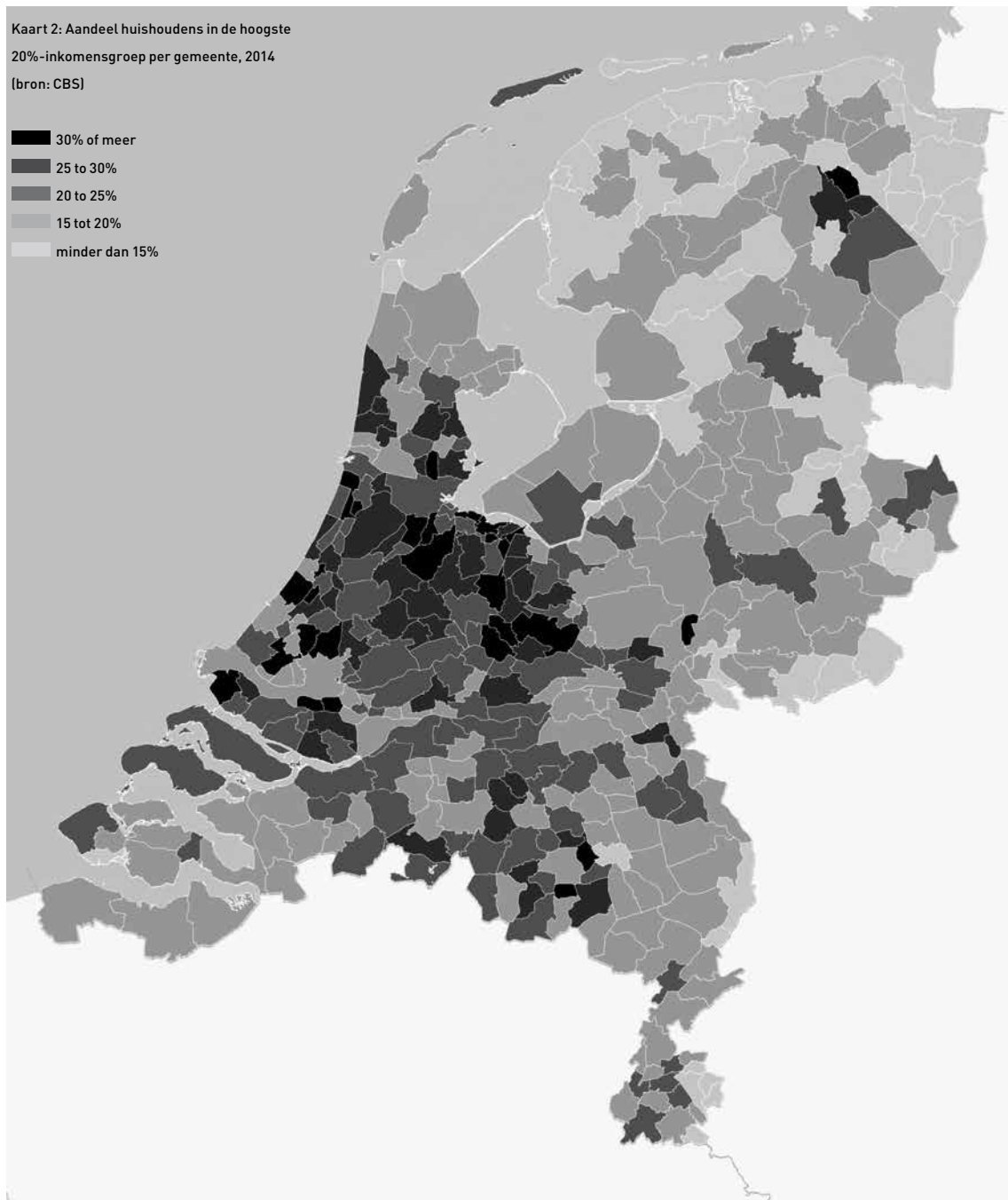
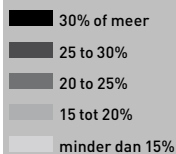

Tweede Demografische Transitie nog lang niet uitgetrild

Kaart 2: Aandeel huishoudens in de hoogste
20%-inkomensgroep per gemeente, 2014

(bron: CBS)

In de tweede helft van de vorige eeuw manifesteerde zich een nieuw demografisch patroon: het kindertal zakte in de Westerse wereld tot onder vervangingsniveau en het vanzelfsprekende huwelijk werd een optioneel ideaal. De overgang naar het nieuwe regime werd aangeduid als Tweede Demografische Transitie. Dit impliceert dat hier sprake is van een stabiele fase, wat allerminst het geval is. Onzekerheid in de vorm van flexibele banen raakt de patronen van relatie- en gezinsvorming. Ook verhuizen mensen steeds vaker naar steden. Er lijkt sprake te zijn van structurele veranderingen. Zijn dit signalen van naschokken van de demografische transitie of zullen de veranderingen uiteindelijk toch meer zijn dan naschokken?

Tot eind jaren zestig was de individuele levensloop tamelijk uniform en voorspelbaar. Jongeren woonden overwegend bij hun ouders tot op de dag van hun huwelijk. Het ritueel om de bruid bij het ouderlijk huis op te halen symboliseerde de overgang naar volwassenheid. Het kersverse echtpaar kreeg min of meer vanzelfsprekend binnen een jaar hun eerste nakomeling, waarna er nog meerdere zouden moeten volgen. Hun huwelijk zou vrijwel altijd standhouden tot aan de dood. Daarna begon die vanzelfsprekendheid in de demografische levensloop steeds meer te eroderen. De bestaande uniforme 'demografische orde' begon af te kalven. Kinderen krijgen en trouwen werd een keuze. De wens van het individu begon meer dan voorheen een rol te spelen en sommigen maakten andere keuzes in hun leven. In het wetenschappelijk demografisch discours zijn die veranderingen geduid als de Tweede Demografische Transitie (Van de Kaa, 1994).

De sterke economische groei vanaf eind jaren zestig bracht een ongekeerd stijgende welvaart teweeg. In 1960 kon de werkweek worden teruggebracht tot vijf werkdagen. Begin jaren zeventig stegen de lonen jaarlijks met meer dan tien procent (CBS, 2012). De secularisering versnelde waardoor ongetrouwd samenwonen steeds minder als een zonde werd gezien. Door de komst van de anticonceptiepil kon bovendien de schande en de financiële klap van ongetrouwd moederschap worden voorkomen. In zaken als huwelijk, echtscheiding, kinderen krijgen of de rol van man en vrouw werd gezocht naar nieuwe normen. Dat resulteerde uiteindelijk in een breed emancipatiebeleid specifiek gericht op verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen. Nog meer dan mannen zouden vrouwen daardoor een inhaalslag gaan maken in een vrijere keuze in de stappen van hun leven.

Geen einde aan de demografische geschiedenis

De samenleving bleef in beweging. Deze eeuw is voor het eerst in de geschiedenis de meerderheid van pas afstudeerden een vrouw. Dat is een historisch omkering. Kenniskapitaal en vrijheid in de keuze voor moederschap maken dat jonge vrouwen een ongekend onafhankelijke rol in de samenleving kunnen nemen. Daarmee staan ook hun partners anders in beslissingen over samenwonen of kinderen krijgen. De demografische levensloop is inmiddels voor dertigers meer dan ooit een traject van keuzen geworden. Zozeer dat de term keuzestress in het maatschappelijke debat opkwam.

Meer dan de helft van de moeders krijgt nu haar eerste kind zonder getrouwd te zijn. Het wettelijk huwelijk is afgelopen jaren in veel Westerse landen mogelijk voor koppels van gelijk geslacht en op reclame zijn sites waar partners vreemd kunnen gaan. Protest is er hooguit vanuit de orthodox religieuze hoek. De keuzen die men maakt zijn thans meer dan voorheen gemarineerd met een hedonistisch waardepatroon. Vergeleken met de jaren tachtig staat 'genieten van het leven' hoog in de waardelijst van de bevolking. Leven voor het gezin heeft minder de aandacht dan circa drie decennia eerder (Eisinga e.a., 2012).

Hoe ziet de demografische toekomst er uit?

In deze bijdrage zal exploratief een scenario voor de toekomst worden geschetst. Een zuiver kwantitatieve methode biedt weliswaar houvast voor een toekomstverkenning, maar anderzijds is er een kans dat nieuw feitelijk gedrag, dat nog maar bij een klein deel van de bevolking voorkomt, statistisch niet zichtbaar wordt. Daarom zal uitgegaan worden van zoveel mogelijk aantoonbare kwantitatieve feiten in combinatie met zachte kwalitatieve indicaties. Daartoe behoort ook duiding van opkomend gedrag in nichegroepen. Door aandacht voor het kwalitatieve, het kleinschalige, het afwijkende, kan het onbekende worden

ontdekt. Dat kan even waardevol zijn als statistische kwantiteit. Deze benadering levert uiteraard geen definitieve visie op toekomstig gedrag, maar kan helpen feiten in een coherent perspectief te plaatsen.

De Tweede Demografische transitie had een sterk fundament in de veranderingen in economische en sociale structuur die zich in de vorige eeuw manifesteerden. Ook nu zijn er onmiskenbaar economische en sociale veranderingen die de levensloop van mensen raken. Flexibilisering van de arbeidsmarkt, digitalisering, robotisering, toenemende baanonzekerheid en inkomensonzekerheid zijn enkele zaken die structureel lijken te worden. Het zijn ontwikkelingen die structureel vanzelfsprekendheden lijken te ontregelen. Op sociaal demografisch terrein zijn er minstens zo ingrijpende veranderingen. De opkomst van digitale relatievorming, fertiliteits-technieken, wetgeving inzake co-ouderschap en debat over meerouderschap zijn zaken die tot de verbeelding spreken. Overigens kwamen woonplaatskeuze, verhuisgedrag en regionale herverdeling van bevolking nauwelijks aan bod in de duiding van de Tweede Demografische Transitie. Sinds het millennium lijkt urbanisatie een onstuitbare trend. De regionale prognoses van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Plan Bureau voor de Leefomgeving (PBL) gaan uit van een aanhoudende trek naar stedelijke gebieden. De keuze om te verhuizen naar stedelijk gebied verdient dan ook extra aandacht bij een verkenning van actuele veranderingen in demografisch gedrag.

Toenemende flexibilisering en bestaansonzekerheid

Op de arbeidsmarkt neemt het aantal werkenden met een flexibele arbeidsrelatie gestaag toe. Volgens het CBS hadden in 2016 1,8 miljoen werkenden - ruim één op de vijf werkenden - een flexibel arbeidscontract. In 2003 waren dat nog maar 1,1 miljoen mensen. Tegelijkertijd nam het aantal werknemers met een vaste baan af van bijna 5,7 miljoen in 2003 tot ruim 5,2 miljoen in 2016.

Op individueel niveau kan de zekerheid van een vaste baan lang uitblijven. Van de werknemers die in 2012 gingen flexwerken, zat bijna twintig procent in de volgende drie jaar nog in de flexibele schil. Vooral jonge mensen lukt het moeilijker om een vaste baan te krijgen. Anno 2014 had de helft van de twintigers een vaste baan op 28 jarige leeftijd. Tien jaar eerder gold dat nog voor 24-jarigen (CBS, 2015a), dat raakt twintigers in hun financiële zekerheid en in hun levensloop. Zo blijkt dat jongeren vaker terugkeren naar hun ouderlijk huis. Toenemende bestaansonzekerheid kan er zelfs toe bijdragen dat het eigen woningbezit voor aankomende generatie volwassenen minder vanzelfsprekend wordt (Arundel, 2017).

Onzekere financiële situaties zijn ook van invloed op het geboortecijfer, relativetvorming en scheiding. Zo lopen mannen die hun inkomen zien slinken meer kans op een echtscheiding (van Rooijen e.a., 2013). Vooral laagopgeleide twintigers blijken volgens recent CBS onderzoek een relatief turbulente relationele levensloop te doorlopen en als dertiger vaak ex te zijn. Een laagopgeleide man zonder baan gooit op de relatiemarkt in ieder geval geen hoge ogen, net als een laagopgeleide man met een flexibel dienstverband. Hoogopgeleide mannen hebben duidelijk meer kans op een relatie, voor hen maakt een flexibele of vaste baan niet veel verschil voor hun kansen op de relatiemarkt (CBS, 2017). Bestaansonzekerheid omvat meer dan het ontbreken van een vaste baan of de duurzaamheid van de relatie. Zo stelt het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2016, p.26) dat: “Laagopgeleiden beschikken niet alleen over minder kennis en vaardigheden dan hoger geschoolden, zoals een geringere taalbeheersing en minder ontwikkelde beroepsvaardigheden. Vaker dan gemiddeld kampen ze ook met andere problemen, en die kunnen het lastig maken een baan te vinden of te behouden. Cognitieve beperkingen springen hierbij het meest in het oog. Van de laagopgeleide bevolking heeft 1 à 2% een lichte verstandelijke handicap, en is 20 à 25% zwakbegaafd. Dit stelt niet alleen grenzen aan hun schoolbaarheid, maar maakt het voor hen ook lastig te voldoen aan

hoge of snel veranderende eisen in het werk of vanuit de complexer wordende maatschappij”.

Voor vrouwen met een partner die nog geen kinderen hebben, blijken flexibele contracten aantoonbaar samen te hangen met een lagere kans op moederschap. Al is niet zonder meer te achterhalen in hoeverre er sprake is van oorzaak en gevolg. Vooral laagopgeleide fulltime werkende vrouwen zonder vaste baan blijken minder toe te komen aan moederschap (CBS, 2017). Dat kan op individueel niveau teleurstellend zijn. Op samenlevingsniveau kan toenemende baanonzekerheid zo mogelijk tot een lager geboortecijfer leiden.

Afnemende vanzelfsprekende zekerheden van sociale en economische verbondenheid komen samen in wat de Amerikaanse socioloog Sennett (2000) de *flexibele mens* noemt. Gedwongen door flexibele arbeidsverhoudingen zou de moderne mens steeds minder in staat zijn om zich überhaupt te binden, ook op het vlak van persoonlijke relaties. Onder meer de eerder vermelde onderzoeksresultaten van het CBS (2017) laten wel degelijk een samenhang zien tussen flexibilisering op de arbeidsmarkt, flexibilisering in relaties, uitstel van moederschap of terugkeer naar de status van kind in het ouderlijk huis.

Partnerkeuze als aanpassing aan bestaansonzekerheid?

Zou partnerkeuze een factor kunnen zijn om de toenemende kans op individuele bestaansonzekerheid te compenseren? In elk geval komt *opleidingsheterogamie* weinig voor, althans als het gaat om uiterste opleidingscategorieën. Van de 4,1 miljoen paren in Nederland bestaat anno 2016 volgens data van CBS Statline nog geen half procent uit een academisch geschoolde met een partner die alleen basisschool heeft afgemaakt. Hoogopgeleiden hebben individueel al de meeste kans op een hoog inkomen, op een woning in een goede buurt, op goede gezondheid, een relatief lang en gelukkig leven. Door zich te binden aan een partner met evenveel bestaansze-

kerheden kunnen zij hun gunstige maatschappelijke kansen verdubbelen. Hoogopgeleiden mengen qua onderwijsniveau dan ook weinig, hooguit met iemand uit een direct naastgelegen opleidingsniveau. Afgelopen jaren is het aandeel hoogopgeleide jongere paren volgens CBS gegevens sneller gestegen dan het aandeel hoogopgeleide personen (zie figuur 1).

Figuur 1: Aantal hoogopgeleide personen en aandeel hoogopgeleide paren (eigen bewerking CBS data)

Terwijl *opleidingshomogamie* voor hoogopgeleiden hun voorsprong versterkt, versterkt het onder laagopgeleiden juist hun individuele achterstand “...omdat zij hierdoor, anders dan de hoogopgeleide groep, hun positie op de arbeidsmarkt niet kunnen verbeteren via de hulpbronnen van de partner” (Vrooman e.a., 2017, p. 43). Het is te verwachten dat zelfredzame vrouwen daardoor selectiever zullen worden in hun partnerkeus.

Digitale partnerkeus kan bij hoogopgeleiden populairder worden omdat het de mogelijkheid biedt om vooraf relevante achtergrondgegevens zoals opleidingsniveau te selecteren. Van dertigers in het algemeen die tussen 2008 en 2013 met hun partner zijn gaan samenwonen heeft, volgens CBS gegevens, bijna 1 op de 7 de partner via internet leren kennen.

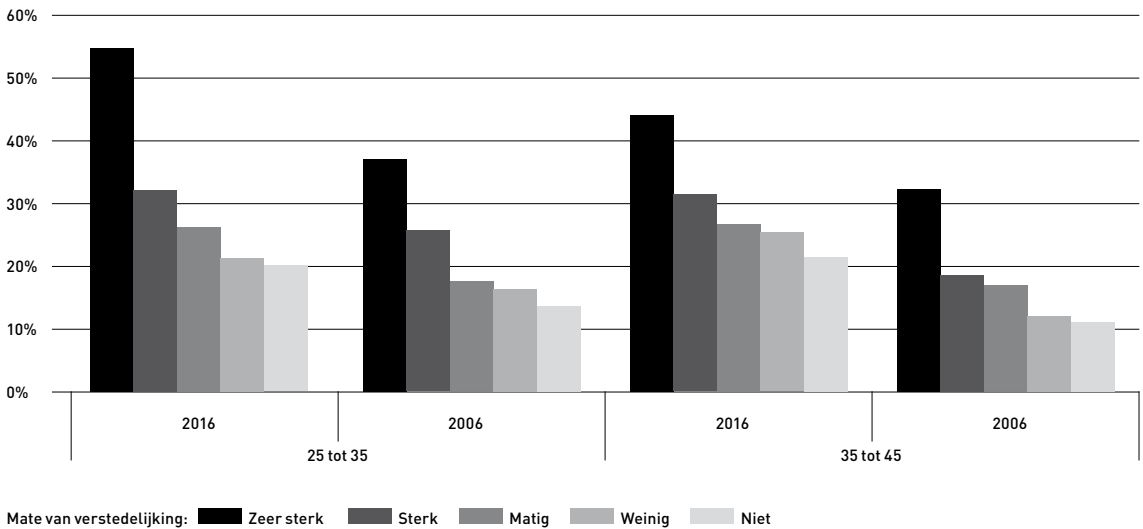
Urbanisatie als aanpassing aan bestaansonzekerheid?

De neiging van hoger opgeleiden om bij voorkeur een verbinding met elkaar aan te gaan komt terug in resultaten van een onderzoek naar verhuisgedrag van jonge vrouwen richting de Randstad (Latten & Das, 2016). Vrouwen tussen de veertig en vijfenvieftig jaar die buiten de grote steden zijn geboren en naar de Randstad verhuisden, hebben vijf keer zo vaak een hoge opleiding als vrouwen die op die leeftijd niet (meer) in de grote stad wonen. Bovendien verdienen ze meer dan de vrouwen die op het platteland zijn gebleven. Daarbovenop hebben de universitair geschoolde vrouwen die van landelijke gebieden naar de Randstad zijn verhuisd het beste ‘relatiekapitaal’. Meer dan één op de drie heeft later een universitair opgeleide partner. Van de universitair opgeleiden in de kleinere steden en dorpen is dat maar één op de vijf. Zelfs voor minder goed opgeleide vrouwen blijkt verhuizen meer ‘relatiekapitaal’ op te leveren.

Het aandeel paren tussen de 35 en 45 jaar – midden in de gezinsfase - van wie beide partners hoog zijn opgeleid is in het meest stedelijke gebied tussen 2006 en 2016 met circa een derde toegenomen. Hoogopgeleide paren vormen daar inmiddels ruim veertig procent van de paren in die leeftijd, zie figuur 2.

Dat vrouwen in de stad gemiddeld genomen meer kansen hebben op een partner met een hoge sociale status, ambitie en goede financiële vooruitzichten mag dan belangrijk zijn voor henzelf, het werkt ook door bij de nakomelingen. Inkomen en bezit van de ouders blijken onder andere samen te hangen met het overleven en de gezondheid van nakomelingen. Uit recente analyses van onder andere het CBS bleek opnieuw dat kinderen van hoogopgeleide vaders en/of moeders succesvoller zijn op school dan kinderen van laagopgeleide ouders. Verhuizen naar de Randstad raakt daarmee een totaalpakket waarbij vooral hoogopgeleiden elkaar vinden, hun maatschappelijk succes optimaliseren en daarmee de weg voorbereiden voor het maatschappelijk succes

Figuur 2: Aantal hoogopgeleide paren naar stedelijkheid en leeftijd (eigen bewerking CBS data)

van hun nakomelingen. Niet alleen vormen zij zo een nieuwe elite van stedelijke gezinnen, ze vormen ook de gezinnen die op hun beurt het maatschappelijk succes doorgeven.

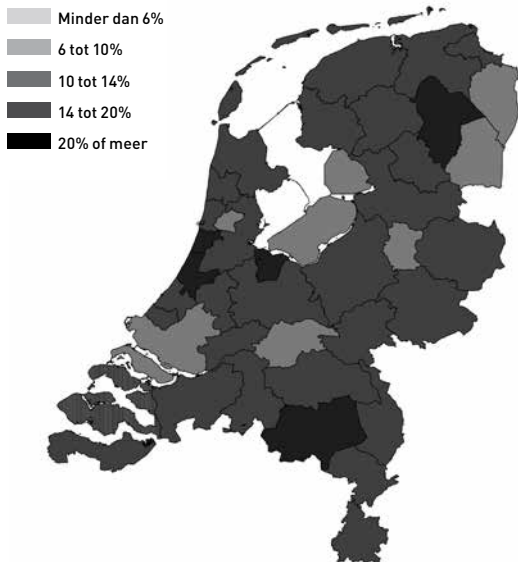
Het onbedoelde gevolg: meer sociale en regionale contrasten

Volgens diverse prognoses zullen vooral de steden blijven groeien, voor een deel door toestroom van jongeren die via opleiding, baan en partner willen klimmen op de maatschappelijke ladder. Verhuizen richting stad is daarmee ook een strategie om bestaanszekerheden te optimaliseren, of onzekerheden te minimaliseren. Nieuwe stedelingen vinden vooral stedelijke voorzieningen belangrijk, waaronder bijvoorbeeld de infrastructuur zodat ze eventueel snel een baan in een andere stad kunnen bereiken (De Meester, 2010). De flexibiliserende arbeidsmarkt zou daarom een katalyserende functie kunnen hebben voor het wonen in grootstedelijke gebieden.

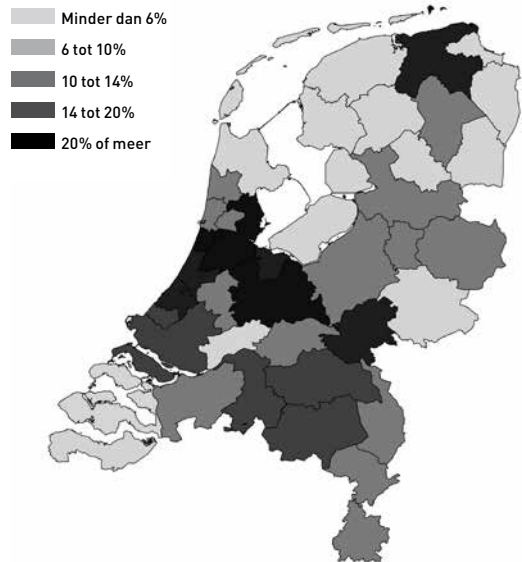
Snelle treinverbindingen maken het voor hoogopgeleide flexwerkers mogelijk binnen metropoolregio's veel potentiële banen te bereiken. Niet alleen zijn er in de Randstedelijke provincies relatief veel banen voor hooggekwalificeerde werknemers, CBS cijfers over forensisme laten zien dat werknemers in de Randstedelijke provincies bovendien aanmerkelijk minder kilometers hoeven te reizen voor hun baan.

De toestroom van talent levert winst voor de grote steden in de vorm van kenniskapitaal. Op regionaal niveau gaat die toestroom ten koste van het aandeel kansrijken in de meer perifeer gelegen gebieden van het land. Er is voor de achterliggende twee decennia een structurele uitsorting van hoogst opgeleiden zichtbaar. "Met de bloei van de Randstadmetropolen neemt in Nederland het contrast tussen grootstedelijke dertigers en hun leeftijdgenoten buiten de Randstad toe. Het kenniskapitaal en inkomen van dertigers in perifeer gelegen regio's is de afgelopen

Kaart 1A: 35-40-jarige academici naar hun woonplek als 16 jarige IN 1995
bron: Latten, Kooiman, Bontje in DEMOS

Kaart 1B: 35-40-jarige academici en hun woonplek NU
bron: Latten, Kooiman, Bontje in DEMOS

vijftien jaar achterop geraakt bij dat van leeftijdgenoten in de Randstad (zie kaart 1A en 1B). In Groot-Amsterdam is inmiddels ruim één op de vier dertigers een academicus. In de kop van Noord-Holland slechts één op de veertien” (Latten e.a. 2017).

Het verschil tussen Randstad en de rest van Nederland heeft inmiddels geleid tot toenemende regionale ongelijkheid in inkomen, zie kaart 2. Hoogopgeleiden vinden in de stad immers niet alleen vaker een hoogopgeleide partner, ze zijn ook welvarender, wonen in duurdere huizen, betere buurten, hebben vaker hoogopgeleide kinderen, leven langer en zijn gelukkiger (CBS, 2015b, p. 56).

Volgens de meest recente regionale bevolkingsprognose van het CBS en PBL zal de toekomstige bevolkingsgroei zich blijven concentreren in de grote steden mede door een aantrekkende werking op jonge mensen uit de periferie. Een aanhoudende sociale

uitsortering van succesvolle welgestelde stellen zal uiteindelijk ook voedsel kunnen geven aan maatschappelijk debat inzake groeiende regionale ongelijkheden.

Toenemende individualisering

Het stijgend aantal mensen dat alleen woont is waarschijnlijk de meest voor de hand liggende duiding van individualisering. Alleen wonen komt steeds meer voor na beëindiging van een relatie, op jonge of middelbare leeftijd vaak als tussenfase. In die zin wordt de levensloop, al dan niet zelf gekozen, flexibeler. Samenwonen of alleen wonen is van invloed op iemand zijn financiële positie. Alleenwonenden hebben meer kans op armoede of op minder welvaart dan paren. Dat is indirect een gevolg van de nieuwe kostwinnersrol van vrouwen. Er is steeds meer sprake van relaties waarin beide partners bijdragen aan het inkomen. In de meest ‘moderne’ variant dragen beide partners in gelijke mate bij. Dit type *genderbalanced* koppel is met

name vertegenwoordigd onder hoogopgeleide gezinnen in de stad (Boterman, e.a., 2015). De samenklontering van voorzieningen en werkgelegenheid in steden maakt het gemakkelijker om – wonend in de stad – de zorg voor kinderen en twee carrières te combineren. Die tendens kan worden gezien als een individualisering van de kostwinning binnen een relatie. In emancipatie termen streeft men immers naar economische onafhankelijkheid van beide partners.

Het aandeel tweeverdieners onder de paren is in de afgelopen decennia sterk opgelopen. Inmiddels is bijna de helft van de vrouwen economisch zelfstandig en 1 op de 5 keer verdient zij meer dan hij. De individualisering van de AOW heeft veel bijgedragen aan de economisch-financiële individualisering. Tot 1985 werd de AOW aan echtparen ongedeeld uitbetaald. Sinds 1985 wordt aan elk der partners een eigen AOW uitbetaald op een persoonlijke bankrekening. Dat maakt al dat partners zich onafhankelijk(er) kunnen voelen. Zou men uit elkaar gaan dan wordt de eigen AOW-uitkering verhoogd naar die van een alleenstaande. Partners die niet meer bij elkaar willen blijven zullen dus geen nadeel in hun AOW-uitkering ervaren. Financieel gezien is het daardoor minder moeilijk om midden in het leven te scheiden en zelfstandig verder te gaan. De scheidingskans onder vijftigers neemt inderdaad toe. Voor een deel omdat nieuwe generaties ouderen met andere opvattingen over relaties hogere leeftijdscategorieën binnenschuiven, maar voor een deel zal ook meespelen dat men ook later in het leven economisch onafhankelijker is.

Een algemene tendens naar individualisering binnen een relatie komt tot uiting in nieuwe wetgeving inzake huwelijksvermogensrecht waarbij per 1 januari 2018 de vanzelfsprekende gemeenschap van goederen plaats maakt voor beperkte gemeenschap van goederen. Bij de gemeenschap van goederen worden bij huwelijksluiting alle bezittingen, ook de bestaande, gemeenschappelijk. Na 1 januari blijven

alle bezittingen, schenkingen van voor het huwelijk, erfenissen en schenkingen buiten de gemeenschap. Met andere woorden: wat je inbrengt blijft je individuele eigendom. Dat is een uitgangspositie die past bij een flexibele levensloop gekenmerkt door meer tijdelijkheid van relaties. Ook in de belastingwetgeving is dit terug te zien. Zo is doorgevoerd dat gehuwden niet meer op één adres hoeven te wonen.

Institutionalisering van toenemende sociale individualisering

Daarnaast kan individualisering ook worden omschreven in termen van sociale individualisering. Dan gaat het meer om de vraag naar ongebondenheid binnen een relatie.

Met de economische individualisering neemt de economische afhankelijkheid af. He betekent niet dat een relatie niet kan worden verbroken. In feite zijn economisch onafhankelijke partners beter in staat nieuwe keuzen te maken. Men is flexibeler en kan de nadruk op de emotionele betekenis van een relatie leggen. Tegelijkertijd maakt het de liefde ook breekbaarder. En zo is er een samenhang tussen individualisering, ware liefde, verbroken relaties patchworkgezin en de flexibele levensloop. Het jaarlijks aantal echtscheidingen mag dan vrij stabiel zijn, maar er wordt ook minder getrouwd. De meeste verbroken relaties zijn samenwoonrelaties. Omdat er meer wordt samengewoond blijft de kans toenemen dat iemand in zijn leven een relatie verbreekt. In toenemende mate hebben ook ongetrouwd samenwonenden kinderen. Sinds begin jaren zeventig is er tegelijk met de oplopende breekbaarheid van relaties een stijging te zien van kinderen die niet met hun beide biologische ouders opgroeien. Volgens Bakker (2015) is voor ruim een kwart van de kinderen met gescheiden ouders het co-oudergezin inmiddels dagelijkse praktijk.

De institutionalisering van co-ouderschap betekent feitelijk dat de samenleving een nieuwe opvatting accepteert, namelijk dat ouders geen liefdespartners

hoeven te zijn om kinderen te nemen en op te voeden. Via websites als 'onewish.nl' kan men gegadigden zoeken. Het verbindt mensen met dezelfde geïndividualiseerde wensen. De resulterende gezinssituatie lijkt op die van gescheiden co-ouders. Het verschil is dat de laatsten ervoor kozen hun ouderschapsrol te ontkoppelen na afloop van hun liefdesrelatie en de eersten nooit een liefdesrelatie begonnen. De resulterende gezinssituatie is daarmee gradueel anders (Latten e.a., 2014).

Dat wordt nagedacht over drie- of vierouderschap, over gezinsvormen waarbij biologische ouders geen partners zijn en partners geen biologische ouders zijn kan worden gezien als een logisch vervolg. In wezen zien we een trend naar meer diversiteit in leefvormen. Fertiliteitstechnieken maken niet alleen technisch gezien meer mogelijk, zij leiden er ook toe dat opvattingen gaan schuiven.

De opkomst en acceptatie van LAT-relaties zou men ook onder de noemer sociale en economische individualisering kunnen plaatsen. Het is immers de uitkomst van de wens om zowel financieel als sociaal ongebonden te blijven en als het ware 'in deeltijd' toch niet alleen te zijn. Het aantal gescheiden personen bedraagt volgens CBS Statline inmiddels bijna 1,3 miljoen en neemt nog steeds toe.

Naschok of nieuwe transitie?

Relatie- en gezinsvorming zijn altijd verbonden met economische en sociale factoren. Zoals deze factoren eerder de Eerste en de Tweede Demografische Transitie teweeg hebben gebracht, zijn er nu aanwijzingen dat ze opnieuw een katalysator vormen voor veranderend demografisch gedrag. Flexibilisering van de arbeidsmarkt lijkt hand in hand te gaan met flexibilisering van de levensloop. De flexibele economie ondergraaft vanzelfsprekende verbondenheid in het werkzame leven. De flexibilisering van de relationele levensloop verzwakt de vanzelfsprekende verbondenheid in het sociale leven. De flexibele mens openbaart zich in werk, inkomen en relaties.

Algemeen wordt onderkend dat nieuwe generaties met meer onzekerheden in hun levensloop zullen moeten omgaan. Niet iedereen is daarbij even zelfredzaam. Individuen zullen proberen onzekerheden te minimaliseren door maatschappelijke zekerheden te maximaliseren. De juiste partnerkeuze kan dan de functie krijgen van zelfredzaamheid en reductie van onzekerheid. Daartoe bieden de stedelijke gebieden als epicentrum van de nieuwe kennis-economie de beste condities. Immers: verhuizing naar grootstedelijke regio's biedt zowel meer kans op gespecialiseerde banen als kans op succesvolle partners. Economische carrière, relatie-carrière komen samen in een stijgend aandeel 'powerkoppels' in de Randstad. Bovendien leidt dat tot concentratie van succesvolle nakomelingen. Daartegenover staan de onzeker werkenden met weinig opleiding of slecht betaalde banen. Vooral voor mannen kan dat betekenen dat ze moeilijker een partner vinden en minder vaak vader zullen worden dan maatschappelijk 'geslaagden'.

Met de voorspelde groei van de steden zal de braindrain in de vertrekregio's continueren. Dat zal leiden tot een verder uiteengroeien van de sociale en economische kenmerken van groeigebieden en perifere regio's. Daarbij zullen de perifere regio's ook het risico lopen relatief vaker woonplekken te worden voor de maatschappelijk minder geslaagden, met name werkloze en economisch zwakkere mannen die het moeilijk hebben op de relatiemarkt en vaker kinderloos blijven. De vraag is uiteraard hoeveel disbalans een samenleving kan dragen. Naast meer regionale contrasten in sociaal-demografische ontwikkeling zal op het niveau van relatie en gezinsvorming het opkomend contrast zichtbaar worden in termen van meer diversiteit in relatie- en gezinsvormen. Of er sprake zal zijn van een nieuwe transitie? Laten we voorlopig vaststellen dat een scenario van toenemende diversiteit en toenemende regionale contrasten zeker nog voor behoorlijke naschokken van de Tweede Demografische transitie zal zorgen.

Jan Latten (j.j.latten@uva.nl) is hoogleraar sociale demografie aan de Universiteit van Amsterdam en hoofdemograaf bij het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Literatuur

- Arundel, R. (2017) *The End of Mass Homeownership? Housing Career Diversification and Inequality in Europe*, Universiteit van Amsterdam
- Bakker, W. (2015) *Post-separation Families. Residential Arrangements and Everyday Life of Separated Parents and their Children*, Universiteit van Amsterdam
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2012) *Babyboomers, indrukken uit de statistiek*, Den Haag/Heerlen
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2015a) *Het dynamische leven van twintigers*, Den Haag/Heerlen
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2015b) *Kwaliteit van leven in Nederland*, Den Haag/Heerlen/Bonaire
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2017) *Flexibele arbeid en de gevolgen voor relatie- en gezinsvorming*, Den Haag
- Eisinga R., P.Scheepers & P.Bles (2012) *Waardenverandering in Nederland. Resultaten van de SOCON-enquête 1980-2011*, in CBS Bevolkingstrends November 2012.
- Holland, J.A. (2013) *Love, marriage, then the baby carriage? Marriage timing and childbearing in Sweden*, Demographic Research, 29(11): p.275- 306
- Boterman, W. & L. Karsten (2015) *De opmars van het stadsgezin*. In F.van Dam (red), *De stad: magneet, roltrap en spons*. Den Haag: PBL, p 118-127
- Latten, J. & C.H. Mulder (2014) *Partner relationships in the Netherlands: new manifestations of the Second Demographic Transition*, *Genus* jg. 69, n. 3, p. 103-121
- Latten J. & M. Das (2016) *Emancipatie en trek naar de stad*, *Demos*, jg. 32 n. 6, p.1-3
- Latten J., C. Kooiman, & M. Bontje (2017) *Toenemende ruimtelijke verschillen in opleiding*, *Demos*, jg. 33, n. 1, p.1-4
- Ministerie van Sociale Zaken en werkgelegenheid (2016) *Perspectief op de onderkant van de arbeidsmarkt*,
- Meester E.S. de (2010) *A fine balance: The residential context & task division between partners*, Universiteit van Amsterdam
- Sennett, R., (2000) *De flexibele mens : psychogram van de moderne samenleving*, Amsterdam
- Van Rooijen, J. & R. van Gaalen (2013) *Het effect van ontslag van de man op zijn scheidingskans*, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 29 n.4, p.414-425
- Vrooman C., E. Josten, & P. van Echtelt (2017) *Weinig scholing, weinig toekomst? Mechanismen van vraag en aanbod bij laagopgeleiden*, *TPE digitaal*, jg. 11n.1 p.37-61